
Cieszyn, 19 lutego 2020

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Berezy,
pt. *Kompetencje psychospołeczne nauczycieli gimnazjów specjalnych,*
przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr hab. Marii Chodkowskiej**

Wprowadzenie

Tematyka przedłożonej do recenzji pracy wpisuje się w szeroko pojętą problematykę kompetencji i funkcji nauczycieli w kształceniu specjalnym. Podjęty w rozprawie problem był już w przeszłości wielokrotnie rozpatrywany na gruncie pedagogiki. Niemniej jednak trudno uznać go za wyczerpany (zwłaszcza w obszarze kształcenia specjalnego oraz wskazanych w tytule kompetencji psychospołecznych), ponadto zachodzące zmiany społeczne i edukacyjne generują nowe uwarunkowania w omawianym obszarze, a rozwój nauki sprzyja podejmowaniu kolejnych wyzwań badawczych służących weryfikowaniu uprzednio zebranej wiedzy, a także generowaniu nowatorskich koncepcji służących optymalizacji praktyki edukacyjnej.

Koncepcja badań została osadzona w paradygmacie pozytywistycznym, a projekt badawczy został zrealizowany przy użyciu metody sondażu diagnostycznego, w jej obrębie z wykorzystaniem technik zbierania danych w postaci baterii kwestionariuszy.

Rozprawa posiada układ typowy dla prac o charakterze empirycznym. Na strukturę dysertacji składa się siedem rozdziałów. Całość została zawarta na 249 stronach.

Oceniając pracę najpierw odniosę się do kwestii ogólnych – wartości podjętego tematu oraz struktury dysertacji, w dalszej części skupię się na zagadnieniach szczegółowych.

1. Uwagi wstępne

Podstawowym zamierzeniem badawczym rozprawy jest diagnoza kompetencji psychospołecznych nauczycieli gimnazjów specjalnych oraz porównanie ich z kompetencjami psychospołecznymi nauczycieli gimnazjów ogólnodostępnych. Prócz celu teoretyczno-poznawczego Autorka konstruuje także cel praktyczny, którym jest sformułowanie wniosków natury aplikacyjnej aspirujących do optymalizacji programów kształcenia nauczycieli (s. 95). Nieco uszczegółowiając cel warto wspomnieć jeszcze, że jest nim zapewne także rozpatrzenie omawianych kompetencji w aspekcie zmiennych różnicujących – stażu oraz poziomu samooceny.

Tytuł rozprawy generalnie oddaje jej treść wskazując, że centralnym jej elementem są kompetencje psychospołeczne nauczycieli gimnazjów, chociaż poznanie i omówienie kompetencji nauczycieli szkół ogólnodostępnych stanowi ważny motyw pracy.

Tak określone cele (oraz ściśle z nimi związany temat pracy) postrzegam jako jednocześnie zajmujący poznawczo oraz ważny dla praktyki pedagogicznej. Włączeniu tych dwóch perspektyw dopatruję się pierwszego waloru dysertacji. Kolejny – to próba globalnego, uporządkowanego i aktualnego oglądu kompetencji pedagogów specjalnych. Dodać należy, że w przeszłości badania nad kompetencjami nauczycieli szkół specjalnych (z nielicznymi wyjątkami) koncentrowały się na wybiórczym traktowaniu omawianego zagadnienia. Analiza przedłożonej do oceny rozprawy pozwala dostrzec próbę wieloaspektowego i komplementarnego podejścia – co traktuję jako kolejną wartość rozprawy. W moim przekonaniu wartość badań wiąże się także z samym ich podmiotem – czyli nauczycielami nieistniejącego już dziś szczebla kształcenia – gimnazjum. Wyniki tych badań mogą stanowić w przyszłości interesujący materiał porównawczy w analizach kompetencji nauczycieli szkół podstawowych, a przyczynkowo także tworzyć punkt odniesienia w ocenie strukturalnych przemian edukacyjnych.

W związku z tym pozytywnie oceniam temat pracy oraz zamysł koncepcji badawczej. W mojej ocenie Doktorantka podjęła się realizacji projektu nieskomplikowanego, ale wartościowego poznawczo. Dodać należy, że przyjął on formę przejrzystą, a walorem samej koncepcji jest dobór wielu trafnie dobranych narzędzi badawczych. Dostrzegam w nim także pożytek dla codziennej praktyki wychowawczej szczególnie w zakresie poszukiwania efektywnego modelu kształcenia przyszłych nauczycieli uczniów z niepełnosprawnościami intelektualnymi.

Rozprawa posiada logiczny układ. Trzy pierwsze rozdziały stanowią teoretyczny zarys pola badawczego, czwarty – opis koncepcji badawczej. W kolejnych rozdziałach Autorka zawarła prezentację i analizę zebranych danych oraz próby ich wyjaśniania.

Całość pracy zamykają wnioski końcowe, bibliografia (ss.211-223) oraz obszerna prezentacja narzędzi badawczych.

2. Teoretyczne podstawy badań

W obrębie teoretycznych podstaw badań własnych Autorka wyróżniła trzy rozdziały. W pierwszym zostało podjęte zagadnienie specyfiki edukacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Dwa kolejne obejmują tematykę kompetencji nauczycieli / pedagogów, ze szczególnym uwzględnieniem pedagogów specjalnych.

Pomijam dokładną charakterystykę treści tej części pracy, skupiając się na ogólnej jej analizie oraz na wyrażeniu ogólnej opinii na jej temat.

Pozytywnie oceniam strukturę teoretycznych podstaw badań. Słusznie Doktorantka rozpoczyna analizy od zarysowania tła jakim jest kształcenie specjalne z uwzględnieniem nie tylko formy separacyjnej (ta stanowi główny kontekst prowadzonych badań), ale także integracyjnej i inkluzyjnej. Doceniam także treści podrozdziału dotyczące wychowania omawianej grupy uczniów, wszak badane kompetencje nauczycieli odgrywają w jego urzeczywistnianiu ważną rolę. Choć w jego treściach informacje na temat wychowania uczniów z niepełnosprawnością intelektualną zostały potraktowane zdawkowo. Domyślam się, że jest to następstwem marginalizowania tej problematyki w aktualnej literaturze.

Naturalną kontynuacją problematyki stanowiącej teoretyczne podstawy badań własnych jest charakterystyka kompetencji zawodowych nauczyciela – wychowawcy. Zasadnie Autorka rozpoczyna od prezentacji pojęcia kluczowej kategorii oraz przywołania ich klasyfikacji, przechodząc do kompetencji nauczycieli szkół ogólnodostępnych we współczesnych modelach teoretycznych. Trafnym dopełnieniem rozdziału jest przegląd badań ze szczególnym uwzględnieniem kompetencji psychospołecznych.

Rozdział trzeci stanowi logiczną kontynuację problematyki – w przypadku jego treści skoncentrowaną na kompetencjach pedagoga specjalnego. Także i w przypadku tego rozdziału pozytywnie oceniam jego kompozycję. Punktem wyjścia stanowi propozycja Marii Grzegorzewskiej – kompetentnego nauczyciela. W dalszej części rozdziału znajdujemy krótki, ale wystarczający przegląd kompetencji nauczyciela formułowanych przez wybranych pedagogów specjalnych, m.in. Zofię Sękowską, Jana Pańczyka, Halinę Borzyszkowską,

Czesława Kosakowskiego i innych. Choć są to propozycje opisane wiele lat temu warto było je przywołać, ponieważ stanowią podstawę także i obecnego pojmowania i formułowania kompetencji nauczyciela ucznia z niepełnosprawnością. Dopełnieniem treści tego rozdziału jest krótki przegląd badań nad kompetencjami pedagogów specjalnych oraz zarys kształtowania omawianych kompetencji w polskim systemie kształcenia pedagogów specjalnych.

Charakteryzowane treści trafnie wpisują się w istotę problemu badawczego, tworząc wystarczający zarys pola badawczego. Wnikliwa analiza zachęca jednak do sformułowania kilku drobnych uwag oraz sugestii natury ogólnej.

W tytule rozdziału drugiego, w którym de facto Doktorantka skupia się na ogólnej analizie kompetencji, nieco na wyrost zostało dodane po przecinku „ze szczególnym uwzględnieniem kompetencji psychospołecznych pedagoga specjalnego”. Kompetencje pedagoga specjalnego są przedmiotem analizy rozdziału trzeciego, a w drugim pojawiają się śladowo.

W treściach rozdziałów drugiego i trzeciego zabrakło próby rozróżnienia (lub uzasadnienia braku takiego rozdziału) na kompetencje pedagoga specjalnego oraz nauczyciela ucznia z niepełnosprawnością (zarówno tego w szkole specjalnej jak integracyjnej czy ogólnodostępnej). W efekcie pojęcie kompetencji pedagoga i nauczyciela Autorka stosuje zamiennie nie uzasadniając tego stanowiska.

W kluczowym dla tematyki pracy rozdziale o kompetencjach nauczyciela ucznia z niepełnosprawnością / pedagoga specjalnego zabrakło odwołań do aktualnych opracowań. Zdaję sobie sprawę, że to efekt zaniechania tej problematyki przez badawczy, aczkolwiek wnikliwa kwerenda literatury pozwala na identyfikację tego typu wątków w opracowaniach dotyczących kształcenia integracyjnego oraz inkluzyjnego.

Patrząc na problematykę podejmowaną w części pierwszej także z punktu widzenia byłego praktyka – nauczyciela szkoły specjalnej – dodam, że w znacznej mierze kompetencje specjalistyczne są pochodną właściwości procesu uczenia się i szeroko pojętego funkcjonowania szkolnego ucznia z niepełnosprawnością. Sądzę, że trafnym dopełnieniem rozdziału pierwszego mogłaby być analiza tej problematyki, aczkolwiek tropy (zwłaszcza w zakresie funkcjonowania szkolnego) zostały zawarte w podrozdziale 1.4.

Wyrażając opinię globalną tej części pracy wspomnę jeszcze o jednym niedostatku. Dotyczy on braku jej zakończenia. Nie mam na myśli tradycyjnego podsumowania, ale raczej syntezę służącą wykazaniu luk w literaturze (po części informacje te znajdujemy w krótkich podsumowaniach niektórych podrozdziałów). Synteza ta byłaby trafnym umotywowaniem

podjęcia tematyki badań własnych, a zarazem mogłaby być próbą zakreślenia quasi modelu kompetencji uznanego przez Doktorantkę za wiódący.

Podsumowując – w prowadzonych analizach Autorka wykazuje się dobrą orientacją w pracach poświęconych kompetencjom nauczycieli, korzysta z bogatej literatury pedagogicznej. Trafnie identyfikuje najważniejsze pozycje w omawianym obszarze. Pod względem merytorycznym część ta nie budzi zastrzeżeń. Tworzy koherentne i przejrzyste tło badań własnych. Widoczna jest dojrzałość Doktorantki w porządkowaniu wiedzy, ujmowania jej w szerszych systemach oraz znanstwo tematu od strony merytorycznej i praktycznej.

Pragnę podkreślić, że poczynione uwagi dotyczące możliwych uzupełnień nie zmieniają mojej pozytywnej oceny tej części pracy. Generalnie spełnia ona zadania przypisywane teoretycznym podstawom w badaniach empirycznych.

3. Metodologia badań

Zagadnienia metodologiczne badań własnych Doktorantka umieściła w rozdziale czwartym. Rozdział ten otwierają cele. Wspomniałem o nich oceniając wartość podjętego tematu, zatem w tym miejscu pomijam powtórnią ich charakterystykę dodając, że zostały sformułowane prawidłowo, pozostają w logicznym związku z tytułem rozprawy.

Problematyka badawcza została usystematyzowana w trzech obszarach. Pierwszy został wyrażony w złożonym pytaniu o kompetencje psychospołeczne nauczycieli szkół specjalnych oraz ogólnodostępnych i o różnice między nimi. Problem ten został trafnie uszczegółowiony w czterech pytaniach. Kolejne dwa obszary to pytania o związek badanych kompetencji ze stażem oraz poziomem samooceny. Także i te pytania zostały trafnie uszczegółowiane, zakresowo mieszczą się w pytaniach głównych, tworząc spójny i merytorycznie poprawny zbiór.

Po względem konstrukcji moją wątpliwość budzi formułowanie pytań rozstrzygnięcia: Czy staż pracy różnicuje...? Czy poziom samooceny różnicuje...? Na gruncie pedagogiki pytania tego typu traktowane są jako mniej wartościowe od pytań dopełniania, np. Jak staż różnicuje...? Rozumiem jednak, że dla Doktorantki rozstrzygnięcie problemu nie zamyka samej analizy i pozwala na jej dopełnienie o informacje w jaki sposób wskazane zmienne niezależne faktycznie różnicują badane kompetencje.

Świetnym zabiegiem porządkującym, a zarazem poprawiającym recepcję jest umieszczenie pod pytaniami informacji na temat narzędzi zbierania danych służących formułowaniu odpowiedzi.

Do wszystkich problemów zostały sformułowane hipotezy. Dodam, że wszystkie problemy ujmują związki – pierwszy wprawdzie w sposób pośredni – w dopełnieniu o różnice między kompetencjami nauczycieli szkół specjalnych oraz ogólnodostępnych, zatem formułowanie hipotez do wszystkich problemów postrzegam jako zabieg słuszny. Hipotezy zostały ugruntowane trafnymi odwołaniami do literatury – ich treść nie budzi zastrzeżeń.

Naturalną konsekwencją przyjętego modelu badawczego (ulożonego w paradygmacie pozytywistycznym) jest sformułowanie zmiennych i wskaźników. Doktorantka pomija tę czynność z niejasnych dla mnie przyczyn. Zdaję sobie sprawę, że to zabieg banalny, zwłaszcza w tak przejrzystym modelu badań, ale dopełniający klarowności przyjętej koncepcji.

Kolejny podrozdział zawiera opis metod, technik i narzędzi badawczych. Do gromadzenia danych Autorka wykorzystała metodę sondażu diagnostycznego, a w jej obrębie technikę ankiety w poczet, której zaliczyła kwestionariusze Kompetencji Społecznych, Kompetencji Emocjonalnych, Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych, Pozytywnego Nastawienia, Skalę Ustosunkowań Interpersonalnych, Mapę Asertywności. Dobór narzędzi oceniam zdecydowanie pozytywnie – pomijam ich charakterystykę dodając, że tworzą trafny zestaw służący zebraniu danych logicznie związanych ze sformułowanymi problemami.

W podrozdziale nr 4.3. Doktorantka opisuje przebieg i organizację badań, a w kolejnym charakterystykę grupy badanej. Badaniem objęto 108 nauczycieli (57 pracowników szkół specjalnych oraz 51 pracowników szkół ogólnodostępnych). Nie jest to grupa imponująca pod względem liczebności. Można domniemywać, że dobór odbył się na podstawie dostępności badanych – to oczywiście dopuszczalna metoda (zwłaszcza w przypadku obszernych badań, prowadzonych przy użyciu wielu narzędzi), tyle tylko, że uniemożliwia ekstrapolowanie wyników na całą populację, czego zresztą Doktorantka nie czyni.

Wspomnę jeszcze, że opis grupy uwidacznia przywołany wcześniej problem podziału na nauczycieli oraz pedagogów. W grupie badanych „nauczycieli” znajdują się inni pracownicy szkoły, m.in. pedagog, pedagog specjalny, psycholog, wychowawca zespołu. Opis koncepcji badań zamyka informacja o analizie statystycznej, nie budzi ona większych wątpliwości.

Podsumowując – kilka sformułowanych uwag nie obniża znacząco poprawności i zarazem merytorycznej wartości koncepcji badań. Przypomnę, że były to uwagi szczegółowe dotyczące technicznej konstrukcji pytań oraz pominięcia charakterystyki zmiennych i

wskaźników – być może z powodu ich oczywistej identyfikacji. Zapewne Autorka uzupełni ten brak w trakcie obrony.

Wyrażając opinię globalną na temat koncepcji podkreślam, że jest ona spójna i zgodna z kanonami badań osadzonych w paradygmacie pozytywistycznym. Widoczny jest logiczny związek tematu, celu, problemów badawczych. Pozytywnie oceniam uzasadniania hipotez szczegółowych. Kandydatka trafnie dobrała narzędzia badawcze. Dobór grupy i jej wielkość oceniam jako dopuszczający w tego typu badaniach. Postrzegam tę koncepcję jako spójną i wartościową poznawczo. Generalnie więc wyrażam opinię pozytywną na temat projektu badawczego.

4. Wyniki badań

W efekcie prowadzonych badań Doktorantka uzyskała interesujące zbiory danych. Zostały one przedstawione w piątym, szóstym i siódmym rozdziale rozprawy. Także i w przypadku treści tych rozdziałów pomijam dokładną ich charakterystykę skupiając się na ogólnej ocenie.

Konstrukcja części empirycznej jest pochodną przedstawionej w części metodologicznej kompozycji problemów badawczych – dobrze oceniam ten układ, jest logiczny, przejrzysty i sprzyja recepcji treści. Rozdział piąty zawiera prezentację wyników badań nad kompetencjami psychospołecznymi nauczycieli gimnazjów specjalnych oraz ich porównanie z analogicznymi kompetencjami nauczycieli szkół ogólnodostępnych. W rozdziale szóstym Doktorantka zaprezentowała dane obrazujące związek badanych kompetencji ze stażem, a w kolejnym – ich związek z poziomem samooceny.

Prezentowane dane zostały przedstawione w licznych tabelach i wykresach. Zostały omówione w sposób przejrzysty bez odwołań do literatury, co jednak Kandydatka czyni we wnioskach końcowych. Wyniki badań trudno uznać za zaskakujące w aspekcie posiadanej ogólnej wiedzy na temat kompetencji zawodowych nauczycieli. Warto jednak podkreślić ich wartość w kontekście porównania badanych grup oraz rozpatrywanych związków. Dla przykładu wyniki badań nad kompetencjami komunikacyjno-społecznymi ukazują ogólnie niski ich poziom, przy czym korzystniej w tym obszarze (na podstawie pomiaru narzędziem KKS) kształtują się badane kompetencje w grupie nauczycieli gimnazjów specjalnych. Generalnie jednak pomiary przy pomocy innych narzędzi ukazują podobne wyniki w obu grupach. Interesujące wyniki zostały odnotowane w badaniach związku stażu z omawianymi typami kompetencji. Nauczyciele z krótszym stażem (niezależnie od typu szkoły) częściej

charakteryzują się wycofaniem i uległością, ale już w zakresie kompetencji asertywnych różnice nie są istotne statystycznie. Z kolei poziom samooceny – jak pokazują badania – praktycznie nie różnicuje kompetencji psychospołecznych, co w moim przekonaniu jest nieco zaskakujące. Szkoda, że Autorka nie podjęła się głębszej analizy ukierunkowanej na próbę wyjaśnienia tych danych. Może uczyni to w kolejnych publikacjach, do czego Ją zachęcam.

Uzupełniając generalnie pozytywną ocenę części empirycznej dodam, że istotnym jej dopełnieniem są wnioski końcowe. Zawierają one syntetyczne i przejrzyste podsumowanie, co ważne z odwołaniami do literatury przedmiotu oraz w kilku przypadkach także analogicznych wyników badań. Wysoko oceniam fragment, w którym mgr A. Bereza implementuje uzyskaną wiedzę do praktyki pedagogicznej. W treściach tego podrozdziału widoczna jest znajomość praktyki, a zarazem umiejętność jej łączenia pracą naukową. W treściach tego podrozdziału dostrzegam dowód na praktyczną wartość prowadzonych badań. Traktuję ten fragment jako realizację celu praktyczno-wdrożeniowego, a także jako oryginalną formę zakończenia.

5. Ogólna ocena rozprawy

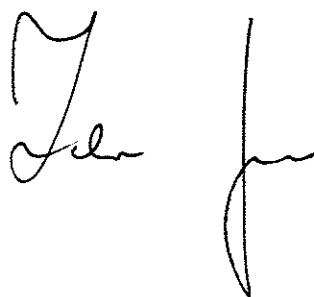
Wnikliwa analiza pracy pozwoliła już wcześniej odnieść się do jej części. W tym miejscu pragnę wyrazić opinię globalną.

Tematykę rozprawy postrzegam jako wartościową poznawczo oraz przydatną dla praktyki – w zakresie kreowania koncepcji kształcenia nauczycieli uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Dodatkowo oceniam teoretyczne podstawy badań ulokowane w trzech pierwszych rozdziałach. Wprawdzie wskazałem możliwe obszary uzupełnień, ale brak określonych w nich treści nie obniża znacząco wartości tej części pracy. Stanowi ona autentyczne tło przygotowanego projektu badawczego. Kandydatka wykazała się dobrą znajomością literatury, umiejętnością jej systematyzowania, a we wnioskach końcowych również umiejętnością jej wykorzystywania w wyjaśnianiu wyników badań własnych.

Globalnie pozytywnie oceniam cały projekt badań. Został on przygotowany rzetelnie, jest spójny i logiczny. Wysoko oceniam dobór narzędzi badawczych. Pozwolił on na zebranie dużego i interesującego zbioru danych. Zostały one szczegółowo przedstawione i omówione w trzech rozdziałach – część tę również opiniuję jako wartościową, nie tylko pod względem poprawnej konstrukcji, ale również w aspekcie poznawczym. Ważnym dopełnieniem analiz teoretycznych są implikacje, uzyskanej w toku badań wiedzy, dla praktyki pedagogicznej.

Praca została przygotowana w miarę rzetelnie pod względem językowym, niemniej jednak Autorka nie ustrzegła się od drobnych błędów literowych (np. w nazwiskach przywoływanych autorów), czy nieznacznych niekonsekwencji w formułowaniu przypisów.

Biorąc pod uwagę poczynione uwagi stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Agnieszki Berezy, pt. *Kompetencje psychospołeczne nauczycieli gimnazjów specjalnych*, spełnia wymagania stawiane w obowiązujących przepisach rozprawom doktorskim i wnoszę na tej podstawie o dopuszczenie Jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized first name and a last name, written in a cursive script.